

Bogdan Dolenc

Zakaj je islam še posebej dovzeten za fundamentalizem?

1. Kaj je fundamentalizem?

Fundamentalizem sam na sebi ni specifično islamski problem, čeprav bi se po dogodkih 11. septembra 2001 tako zdelo. Ta pojav tudi ni nastal najprej v islamskem svetu. Pojem »fundamentalizem« izvirja iz krščanskega konteksta 19. in 20. stoletja. Problem se je prvič pokazal v vsej svoji ostrini znotraj krščanskih skupnosti v Severni Ameriki. Privrženci te miselnosti so s svojim nepopustljivim nasprotovanjem darvinistični razvojni teoriji potegnili jasno črto ločnico do zunanjega sveta in do modernega sveta nasploh in se pred njim zaprli. Fundamentalizem je prepričanje, ki ga srečujemo v vseh religijah in svetovnih nazorih, predvsem prepričanje določene skupine, da ima celotno resnico tako rekoč v zakupu. Ta skušnjava se pojavlja v vseh verstvih in svetovnih nazorih; je praskušnjava religioznega človeka, ki išče odgovore na svoja poslednja vprašanja in si poišče povsem poenostavljene odgovore. Takšno reševanje vprašanj je nevarno, ker prinaša le navidezno rešitev.¹

»Pojem »fundamentalizem« označuje zelo različna in razširjena politična, družbena in verska stališča in usmerjenosti. Njihova skupna poteza je poudarjanje absolutne resničnosti tega, kar trdijo in s tem povezano odklanjanje modernih načel pluralizma, strpnosti, relativizma in sekularizacije.«²

Za ponazorilo vzemimo dve tezi iz krščanskega konteksta. Tipična protestantska varianta krščanskega fundamentalizma bi bila izražena

¹ Odlično predstavitev fundamentalizma v njegovih pojavnih oblikah znotraj krščanstva in zunaj njega dajeta naslednji dve deli: S. H. Pförtner, *Fundamentalismus. Die Flucht ins Radikale*. Freiburg 1991 in J. Niewiadomski (Hg.), *Eindeutige Antworten? Fundamentalistische Versuchung in Religion und Gesellschaft*, Österreichischer Kulturverlag, Thaur 1989. O modernih oblikah fundamentalizma prim. D. Ocvirk, *Človekove pravice, religijske utemeljitve dostojanstva in fundamentalizem*, v: *BV* 62 (2002), 187–209, zlasti 205 sl.

² J. Niewiadomski, *Fundamentalismus*, v: *Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen*, Herder, Freiburg – Basel – Wien 1991, 330.

v stavku: Določena trditev je resnična, ker je tako zapisano v Svetem pismu in pika! Tipično katoliška različica pa bi bila: To in to je resnično, ker je tako rekel papež. Vsako razpravljanje je izključeno. V obeh primerih se verska resnica ali resnica nasploh opira izključno na določeno tradicijo, ali točneje, na določeno avtoriteto. Kritičen premislek o njej ni možen. Za kritiko, to je za človeško sposobnost kritičnega preverjanja v verskih oziroma svetovnonazorskih vprašanjih ni mesta. Ni mesta za človeški razum.

Vera - v tem primeru vera v določeno avtoriteto - se zapre in ogradi pred slehernim vplivom razuma. Do takšne duhovne usmerjenosti navadno prihaja v manjših skupnostih. Religija vodi v zapiranje in postavljanje zidu pred ostalim svetom in pred družbo. Takšno prilaščanje resnice dobi praviloma tudi misijonarske poteze in kmalu postane agresivno in nasilno. Fundamentalizem ne nastopa nujno nasilno navzven. Lahko ostaja v nekakem notranjem eksilu, v zapiranju navznoter, a v tem primeru ni nič manj razdiralen.

Klasično krščansko in še zlasti katoliško stališče v pravkar omenjeni konstelaciji se ne glasi: To in to je resnično, ker je papež tako rekel, ampak: Papež (ali tudi Sveto pismo) tako uči, ker je to pač res. To se pravi, da se mora verska resnica preverjati in se izkazati pred človeškim razumom in pred družbo. To se mora zgoditi na način in s sredstvi, ki so dostopna vsem ljudem, torej s pomočjo razumskih razlogov in s praktičnim pričevanjem življenja v skladu z določeno resnico. To načelo velja za kristjane, jude in muslimane in sploh za vsako versko in svetovnonazorsko prepričanje.

Zakaj je torej prav islam med vsemi velikimi svetovnimi verstvi še posebej dovzeten za fundamentalizem? Navedemo lahko več razlogov. V nadaljevanju bom govoril o kulturno-družbenih in specifično teološko-filozofskih motivih, čeprav enih in drugih ni mogoče povsem ločiti med seboj.

2. Kulturno-družbeni položaj islama

Islamska skupnost (*umma*) je kljub svetovni razširjenosti med različnimi kulturami in deželami v jezikovnem in kulturnem pogledu močno vezana na svoje arabske korenine. Islamska religija in še posebej islamsko pravo ohranjata in naprej izročata prvobitne arabske družbene in družinske strukture. Med drugim se to kaže v dejstvu, da se sme Koran, ki je napisan v arabščini, znotraj islama avtentično uporabljati izključno v izvirnem arabskem jeziku, da se ne bi kakor koli popačil. Poleg tega je islam verstvo, ki še ni šlo skozi proces razsvetljenstva. To pomeni, da tiste daljnosežne duhovnozgodovinske in družbenopolitične spremembe, ki jih je doživljal svet v 18. in 19. sto-

letju, zlasti novoveško odkritje in poudarjanje svobode posameznika, ostajajo zunaj islama kot verske in pravne tvorbe. Hkrati pa se islamska družba danes nenehno in neizogibno sooča z moderno, s svetom znanosti, tehnike in svetovnimi gospodarskimi strukturami, torej s posledicami tega razsvetljenstva.

Svet znanosti, tehnike in modernega gospodarstva je vdrl v islamski duhovni prostor in ga od njega ni več mogoče odmisлити. Muslimani uporabljajo mobilne telefone in internet z enako samoumevnostjo kot kristjani oziroma kot ljudje krščanskega zahodnega kulturnega prostora. S tem pa se je v islamskem svetu pojavila usodna težnja, da moderno tako rekoč delijo in razcepijo na dvoje.³ Islam od Zahoda sprejema tehniko in gospodarstvo, vse drugo - razsvetljenstvo, ločitev države in religije, svobodo posameznika, demokracijo, enakopravnost med moškim in žensko itd. - pa odklanja in razglašja za stvari, ki so islamu le v škodo.

Prihod tehničnega in gospodarskega razuma iz zahodnega sveta v islamski svet pa hkrati pomeni vdiranje zahodnega duhovnega obzorja. Islam to dogajanje doživlja kot duhovno-kulturno odtujevanje in neke vrste »potujčevanje«. Posledica je obupni poskus zapiranja in zavarovanja religije pred vplivi zahodne moderne. Povedano drugače: religiozni razum muslimana mora na neki način odstraniti sekularno (svetno) polovico zahodne moderne, ki je že postala del njegovega sveta. S tem pa temu razumu grozi usodna shizofrenija: delitev resničnosti na religiozno-kulturno in tehnično-gospodarsko. To pa je že podleganje fundamentalistični skušnjavi, želji, da se vera osami in loči od razmišljanja.

3. Specifično teološko-filozofski razlogi za islamski fundamentalizem

3.1 Razumevanje razodetja (verbalna inspiracija)

Islam je za razliko od krščanstva v posebnem pomenu »religija knjige« (»religija svetih spisov«) v ožjem smislu te besede. Koran je dobesedno »vknjižena Božja beseda«, oblika javljanja Boga na zemlji ali »vknjiženje Boga«.

Za kristjane velja drugače: učlovečena Božja beseda je za nas oseba Jezusa iz Nazareta. Sveto pismo stoji na drugem mestu. Za krščanstvo je odločilnega pomena določen zgodovinski dogodek, namreč

³ Prim. Bassam Tibi, *Islamischer Fundamentalismus, moderne Wissenschaft und Technologie*, Frankfurt 1992, 12–27; Isti, *Die neue Weltunordnung. Westliche Dominanz und islamischer Fundamentalismus*, Berlin 1999, 154–164. Bassam Tibi je musliman in najbolj znan poznavalec islama v Nemčiji.

Jezusovo življenje, ki je tudi prvenstveni predmet Svetega pisma Nove zaveze. Krščanska teologija je od prvih začetkov nastajanja spisov Nove zaveze usmerjena v to, da s človeškimi sredstvi ubesedi zgodovinski dogodek učlovečenja Boga in ta dogodek potem vedno na novo izraža in razlaga.

Za muslimane pa je Bog v Koranu sam spregovoril o sebi, brez človekovega sodelovanja. Zato v islamu ne more biti nikakršnega razlikovanja med človeškim in Božjim »deležem« pri razodetju. Islamska teologija si zato nikoli ni prizadevala, da bi razlikovala to, kar je bistveno Božje, od tega, kar je človeško in s tem časovno pogojeno. Zato je islamska teologija vse od svojih začetkov in po svojem samorazumevanju pozitivistična. To pomeni, da se orientira po črki, ne po duhu Korana in je komaj kaj inovativna. Pri njih se je izoblikovala izrazita pravna znanost in - v primerjavi z judovskim in krščanskim razmišljanjem - zelo preprosta teologija, ki prinaša malo izvirnih tem.⁴

Seveda morajo kristjani vzeti na znanje, da je tudi krščanska, natančneje katoliška Cerkev še pred nekaj več kot sto leti zagovarjala stališče, ki je zelo blizu temu, kar danes označujemo kot fundamentalistično. V mislih imamo trditve, da je Sveti Duh svetopisemskim piscem direktno narekoval evangelije in pisma in da zato v Svetem pismu per definitionem ni nobenega ustvarjalnega človeškega sodelovanja in s tem tudi nobene človeške napake.⁵

3.2 Razmerje med filozofijo in teologijo

V obdobju med 9. in 12. stoletjem je islam doživel kulturni razcvet. Znanost, filozofija in medicina so cvetele po vsem islamskem svetu. Zasluga islamskih mislecev je bila, da je postal Aristotel spet poznan in dostopen znotraj krščanske teologije, še posebej sv. Tomažu Akvinskemu. A tudi v tem času islamski teologiji ni uspelo, da bi v svoj miselni sistem v resnici integrirala filozofsko razmišljanje. Razlog za ta ne-

⁴ Prim. Karl-Heinz Ohlig, *Weltreligion Islam. Eine Einführung, Mit einem Beitrag von Ulrike Stölting*, Mainz – Luzern 2000, 299–302.

⁵ »Tradicionalna eksegeza je izhajala iz prepričanja, da je v Svetem pismu vse navdihnjeno in zato tudi vse resnično. Zgodovinske podatke so eksegeti sprejemali nekritično. Z novim vekom pa se porajajo razlogi za dvom o natančnosti zgodovinskih opisov in podatkov v Svetem pismu. Vse verjetneje se zdi, da je pri presojanju besedil treba upoštevati tudi vlogo simboličnega jezika ter literarne, govorne in pesniške zakonitosti. To pomeni, da ne kaže vsega razumeti dobesedno. (...) Nesporno je postalo, da so temeljni zgodovinski podatki Svetega pisma resnični. Vendar prvenstveni namen piscev ni v tem, da bi prikazovali natančno zgodovino preteklih dogodkov, temveč v teološki interpretaciji zgodovine« (Sveto pismo Stare in Nove zaveze, Slovenski standardni prevod, Splošni uvod v Sveto pismo, 34–35). Prim. tudi: Papeška biblična komisija, *Interpretacija Svetega pisma v Cerkvi*, Cerkveni dokumenti 87, Ljubljana 2000.

uspeh je bil v teološki premisi, da je Koran nastal brez človeškega sodelovanja in da ga zato človek ne more raziskovati in razlagati po razumski poti.

Po tem gledanju filozofija nima navsezadnje nič opraviti s teologijo, razum nič z vero, kajti eno je človeško početje, drugo pa izključno Božja stvar. Bog je o sebi razodel vse. Možno je samo s sklepanjem po analogiji iz črke Korana razjasnjevati nova pravna vprašanja, ki urejajo skupno življenje v islamski skupnosti (*umma*) (npr. sklepanje na podlagi izrečne prepovedi uživanja vina na prepoved alkohola nasploh).⁶

3.3 Teološka vezanost na arabsko kulturo

Kršćanstvo si je od vsega začetka prizadevalo povezati v sintezo judovsko-starozavezne korenine in grško-helenistično misel; semitsko vero je moralo prenesti v svet grškega duha. Za razliko od krščanstva pa je bil islam že načelno najtesneje povezan izključno z arabsko kulturo in jezikom. Zato islamska teologija vse do danes ni doživela nikakršne inkulturacije. Njihove predstave o Bogu, človeku in svetu še niso bile prevedene iz arabskega v kakšen drug kulturni vzorec. V islamu še vedno ni prišlo do kakšnega kreativnega teološkega spoprijema s »tujstvom« in drugačnostjo drugih kultur in načinov življenja.⁷

4. Pluralizem kot netivo fundamentalizma

V islamu smo odkrili kulturne in specifično teološke vidike, ki podpirajo fundamentalistične težnje znotraj te pomembne in številčno rastoče religije. Fundamentalistično skušnjava pa krepijo tudi nekatere posebne značilnosti zahodne moderne, to pomeni v mnogih pogledih tudi globalne moderne. V mislih imam zelo razširjen relativizem, ki je značilen za naš čas.

Religiozna in svetovnonazorska scena se dandanes podreja neki temeljni »dogmi« radikalnega individualizma in subjektivizma. Resnica je danes nekaj, kar - tako se zdi - srečujemo samo še v pluralu. Vsak ima svojo resnico, podobno kakor ima vsak svoje prepričanje. Smisel ni nekaj splošnega in vnaprej danega, ampak mora vsak sam poskrbeti za smisel svojega življenja in ga nekako »ustvariti«.

V takšnem duhovnem razpoloženju se mora verska trditev islama in enako tudi krščanstva, da zadnji smisel sveta in človeka, vsakega člo-

⁶ Zgodovinski pregled razmerja med filozofijo, teologijo in pravom v islamu daje Karl-Heinz Ohlig, *Weltreligion Islam. Eine Einführung*, 267-299.

⁷ Prim. Karl-Heinz Ohlig, *n. d.*, 301 sl.

veka, najdemo v Bogu, zdeti naravnost nesmiselna. Če rečemo nekoliko priostreno: duhovni položaj našega časa je takšen, da se islam čuti naravnost porinjenega v fundamentalizem, če noče sam sebe razpustiti in se odreči svojemu bistvu. Na fundamentalizem in pluralizem moremo po besedah H. Verweyena, gledati kot na »neenaka dvojčka«, kot na dve plati iste medalje.⁸ V dobi vsenavzočega pluralizma zaide religija, ki razglša resnico in za katero ni vse enako (ne)pomembno, skoraj nujno v vode fundamentalizma.

Povzetek: Bogdan Dolenc, *Zakaj je islam še posebej dovzeten za fundamentalizem?*

Skušnja fundamentalizma je navzoča v vseh verstvih, svetovnih nazorih in političnih usmeritvah. Gre za prepričanje o izključni posesti resnice in za odklanjanje modernih načel pluralizma, strpnosti, relativizma in sekularizacije. Med vzroki za to, da je islam še posebej dovzeten za fundamentalizem, navajam specifičen kulturno-družbeni položaj islama (odsotnost procesa razsvetljenstva). Med teološko-filozofski motivi pa so: razumevanje razodetje (verbalna inspiracija; poudarjanje »črke« Korana) ter odklanjanje kritičnega filozofskega premisleka (teologija je v jedru skržena na pravno znanost). Islam ostaja najtesneje povezan izključno z arabsko kulturo in jezikom. Zato islamska teologija vse do danes ni doživela nikakršne inkulturacije. Netivo fundamentalizma je tudi zahodna temeljna in vsesplošna »dogma« radikalnega individualizma in subjektivizma v dojemanju resnice.

Ključne besede: religija, islam, fundamentalizem, razum, filozofija, inkulturacija, pluralizem, relativizem, sekularizacija

Summary: Bogdan Dolenc, *Why is Islam Specially Susceptible to Fundamentalism?*

The temptation of fundamentalism is present in all religions, world views and political orientations. It is the conviction to be in exclusive possession of truth and the rejection of modern principles of pluralism, tolerance, relativism and secularisation. Among the reasons for the special susceptibility of islam to fundamentalism, the author states the specific cultural-social situation of islam (there has been no process of enlightenment). Among the theological-philosophical motives are: the understanding of the revelation (verbal inspiration; the emphasis on the »letter« of the Koran) and the refusal of any critical philosophical

⁸ Hansjürgen Verweyen, *Der Weltkatechismus. Therapie oder Symptom einer kranken Kirche?*, Düsseldorf 1993, 106. O diagnozi našega časa in o razmerju med fundamentalizmom in pluralizmom gl. zlasti str. 104–113.

reflection (in its core the theology shrinks to legal science). Islam remains closely and exclusively connected to Arabic culture and language. Therefore islamic theology has not experienced any inculturation. Fundamentalism is also inflamed by the western fundamental and general »dogma« of radical individualism and subjectivism in the conception of truth.

Key words: religion, islam, fundamentalism, reason, philosophy, inculturation, pluralism, relativism, secularisation